

Tamáska Máté – Szolnoki Ferenc (szerk.): Kockaház. A 20. század vidéki háztípusa.

(TÉRTÁR TÉRformák – TÁRsadalomformák 8.) Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2021. 288 oldal.

Mi is az a kockaház, vagy Kádár-kocka? Mindenki ismeri, hiszen szinte minden magyarországi kis- és közepméretű településen megtalálható építészeti elem, de igazából egységes megítélés nélküli, és valahol máig idegen forma. Lehet-e egyáltalán normatív definíciót alkotni rá, vagy sokkal inkább jelenségnek, vagy egy korszakot szimbolizáló típusnak kellene tekinteni? A téma – szinte a kockaház típus megteremtése óta – azon a bizonyos utcán hever, ahonnan már többször felvették a gondolkodók, de mégsem került egészében kitárgyalásra. A bemutatandó könyv sem erre vállalkozik, hiszen a kiadvány Tamáska Máté szavaival élve „inkább kezdet, illetve helyzetjelentés mai tudásunkról, semmint a kockaház kutatások lezáró szintézise” (38).

A kötet tematikájában jól illeszkedik a *TÉRformák – TÁRsadalomformák* sorozatba. Itt is építészeti kérdésről olvashatunk, tágan – mások mellett néprajzi, építészetszociológiai és urbanisztikai szempontból – értelmezett társadalmi megközelítésben. A kockaházjelenség számos aspektusának részletes elemzését találjuk meg a kiadványban: alaprajzi, tetőszerkezeti, szobabeosztási jellegzetességeiről éppúgy olvashatunk, mint az építők kalákájáról, viszonyukról az építészeti és sok esetben politikai elvárásokhoz. Emellett a könyv a lakók narratíváját elemelve a házak felépítése mellett azok felújítását, átalakítását vagy

az épületek eladásának történetét is tárgyalja.

A kockaházak lakói mellett a kötet szerzői figyelmet fordítanak a politikai vezetés és az egyes szakmák képviselőinek lehetőségeire és értékeléseire (például az uniformitás elleni vagy az egészséges életkörülmények melletti érveléseikre), illetve az eltérő generációk által megfogalmazott, több összetevős megközelítések (nosztalgia, praktikum) azonosítására is. A sorozat korábbi köteteihez hasonlóan a kiadvány interdiszciplinárisnak tekinthető, hiszen a szerzők között találunk szociológust, etnográfust, filozófiai végzettségű kutatót, képzőművészt és (csupán két) építészt. A sorozat korábbi könyveivel mutat hasonlóságot az is, hogy tapasztalt és fiatal kutatók egyaránt helyet kaptak a tizennyolc szerző közt, és szinte egyenlő arányban olvashatunk női és férfi kutatók magyarországi, illetve a környező országokban megvalósított vizsgálatairól.

A kiadvány rendhagyónak tűnő formátuma idézi az építészek által használt jegyzetek arányait, és a borító földszíneiben (például mustársárga) a kötet tárgyának, a kockaháznak a leggyakrabban használt tónusait ismerhetjük fel. A borítón látható fénykép nemcsak a kötet tárgyát jeleníti meg, hanem az épület előtti gondozott utcai teret és a kocsibeálló vaskerítését is, ezzel utalva a kiadványnak a kimondottan az épületen túlmutató,

a településszerkezetre is figyelmet fordító megközelítésére. A kép bal oldalán két idős hölgy is látható, akik ugyan még fejkendőt viselnek, ruháztuk azonban már városias. Ezek a jellemzők a kockaházakról is számtalanszor megfogalmazódnak a kötetben: azok „egy jól behatárolható, 20. századi folyamat részei” (99), a háztípus a „paraszti létből való eltávolodás szimbóluma” (129).

A kiadvány gazdagon illusztrált, részben a szerzők saját fényképeivel és az általuk digitalizált forrásokkal (például alaprajzok, rendeletek), részben pedig válogatással abból a hatvan-hetvenezer darabos fotóanyagból, amely a *Honismeret* című újságban meghirdetett *Magyarország fényképeken 1985-ben, felszabadulásának 40. évében* című felhívásra érkezett be, és amelyet a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) őriz. A kiadvány az MNL és a Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Szentendrei Skanzen) *A vidéki miliók rendszerváltása. A „létező szocializmus” életvilágai* (2020–2022) című projektje részeként készült el (38), ám a fotógyűjtemény, ahogy a könyvben is olvasható, újabb kutatási projektek alapjául is szolgálhat. Az MNL honlapján virtuális kiállítás keretében tekinthető meg válogatás ezekből a fotókból *A vidéki településkép változásai* címmel,¹ a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban pedig egy kockaház kiállítását is tervezik. A fekete-fehér illusztrációk mellett a könyv tartalmát gazdagítják statisztikai adatokat megjelenítő táblázatok, diagramok és függvények,

mindegyikük részletes, kontextusba helyező képaláírásokkal bír, amelyek segítik a szöveg és illusztráció kapcsolatát.

A könyv szerkezetileg négy egységre tagolódik, amit két bevezető fejezet előz meg. Az első Germuska Pál és Ö. Kovács József jegyzi az MNL részéről; a másodikat a könyvsorozat és a kötet (egyik) szerkesztője, a téma kutatója, Tamáska Máté fogalmazta meg. A négy tartalmi egység mindegyikében átlagosan három tanulmány olvasható. Az első egység a fogalom meghatározással foglalkozik, amelyben a releváns művészet- és építészettörténeti megközelítéseket, illetve a fogalom építészetén túlmutató aspektusait ismerhetjük meg. A következő fejezet a kockaházat mint jelenséget tárgyalja, beleértve annak az utcaképre és településszerkezetre gyakorolt hatását. Az itt olvasható négy szöveg a lehetséges értelmezési narratívákat is kibontja. Ezután a *Közelkép* című fejezet esettanulmányokat foglal magában. Az utolsó egység, ahogy a címe is jelzi, földrajzi kitekintéssel az országhatáron túl fellelhető párhuzamokat, hasonlóságokat és különbségeket veszi számon Felvidék, Erdély és a Vajdaság példáján keresztül.

Az egyes tanulmányokat olvasva egyéb csoportosítási lehetőségeket is azonosíthatunk. A kötetben találunk olyan munkákat a *Közelkép* című fejezeten kívül is (például Ament-Kovács Bence írását), amely egy konkrét ház (Gagyai József kutatása a Marosvásárhely, Postarét városrész, Návodari utca 18. szám alatti házról), vagy konkrét telep (Juhász Katalin fejezete a budapesti angyalföldi OTI-telepről)

¹ https://mnl.gov.hu/mnl/ol/a_videki_telepuleskep_valtozasai_i - utolsó letöltés: 2022. július 4.

vizsgálatán keresztül fogalmaz meg következtetéseket a tágabb társadalmi folyamatokra és a korszakra vonatkozóan. Más tanulmányok szélesebb történeti kontextusban elemzik a kockaház jelenséget: a társadalmi, gazdasági változásokkal együtt járó, népi építészetben lezajló transzformáció „természetesen” kialakuló állomásaként, a hosszúház, majd az L-alakú ház után megvalósuló „kockásodás” eredményeként értelmezik. Kovács Zsuzsa a Zala megyei kockaházakat vizsgálva fogalmazza meg mindezt, hasonlóan Nagyné Batári Zsuzsannához, aki elsősorban a kockaházak és a nyári konyha együttes megjelenésében látja a folytonosságot (204–205). Máshová helyezi a hangsúlyt Katharina Roters és Szolnoki József, valamint Jász Borbála, akik a kortárs, modern irányok vidéki megjelenését azonosítják kutatásaikban; például a díszítést vizsgálva a „Vasarely és a Bauhaus modernitás nyomdokain haladó neoavantgárd Pécsi Műhely által meghirdetett optikai demokráciát” (60), illetve Ligeti Pál modernista építész megközelítését állítják párhuzamba a vizsgált háztípussal. Zuh Deodáth és Hausmann Cecília is hasonlóan vélekedik, amikor azt írják, „a népi, illetve a modern építészet funkciócentrikus voltukat tekintve rokoníthatóak egymással” (77).

Egyes írások a kockaházról mint presztízst kifejező tulajdonról, „mint a földet helyettesítő befektetés[ről]” (46) beszélnek, például Sári Zsolt vagy a már említett Zuh és Hausmann, akik a „»modern« megjelölés által hordozott civilizatorikus előnyöket összegszeg[ő]” (68) házformának értékelik a kockaházat. Más tanulmányok (mint

Ispán Ágota Lídia *Modern házak népi építészeti környezetben* címe is mutatja) nagyobb hangsúlyt fektetnek az épület tájidegen, a népi építészethez nem köthető jellegének hangsúlyozására (így tesz Szilágyi Mária is a Vajdaságról szóló írásában). E tanulmányokhoz köthetők azok a szövegek is, amelyek a kor mintaterveivel és a szocialista faluképpel kötik össze a kockaház típusát (Perényi Tamás, illetve Szilágyi Mária dolgozatai).

Számos kutatás foglalkozik a kockaház időben rövid, de gyakoriságában és elterjedésében annál jelentősebb korszakának összetett okaival. A kockaházak építéséhez hozzájárultak a természeti katasztrófák, például a Duna (1954, 1956, 1965) és a Tisza (1970) árvizei után szükségessé vált újjáépítések (lásd Sári Zsolt vagy Vajda Barnabás szövegeit). Ugyanakkor a második gazdaság kialakulásához (193) vagy a banki kölcsönökhöz (177–180) hasonlóan az állami (lakásépítésről szóló) intézkedések, rendeletek és támogatások is előmozdították a kockaházasodást (amit Szilágyi Mária vajdasági kutatása támaszt alá). Ispán Ágota Lídia írása az Őrségről ezzel ellentétben arra mutat rá, hogy az egyes épületeken túlmutató műemlékvédelmi védettséget biztosító központi rendeletek (például a szeres települések esetén) megakadályozták a kockaházak elterjedését. Emellett számos szerző kiemeli az ízlésbeli („[a] kockaház az építettök ízlését, lehetőségeit és igényeit fejezi ki” [145]) és a mintakövetést tükröző aspektusokat is („[a] kockaházépítést tehát a paraszti, felfelé törekvő rétegek mozgalmának tekinthetjük” [218]). Érdekes megfigyelni, hogy néhány

szervő személyes élettapasztalatait is beleszövi a kutatásba – vagy azért, mert maga is ilyen házban nőtt fel (Gagyi József), vagy mert ilyen házat kívánt vásárolni (Vajda Barnabás).

A könyv írásainak szerkezeti rendezettség mellett azt is fontos kiemelni, hogy a tanulmányok sok szempontból, így például a forráshasználat tekintetében is változatos képet mutatnak. Egyes szövegek elsősorban az elmúlt tíz év kutatási eredményeire támaszkodnak, mint Kovács Zsuzsáé vagy Vajda Barnabásé. Mások sokkal inkább a kockaházak épülésekor, elterjedésekor született szövegeket dolgozzák fel forrásként, így tett Juhász Katalin vagy Perényi Tamás. Természetesen mindkét szövegcsoporthoz bemutató írások is szerepelnek a kötetben, ilyen például Tamáska Máté bevezető tanulmánya. A felhasznált források műfajuk alapján is kategorizálhatók. Ez alapján kiemelkedő az épülettípus-elősegítő, vagy épp elutasító rendeleteket, a kortárs mintaterv-katalógusokat és azok elérhetőségének hatását (134), a különféle folyóiratokat és napilapokat, vagy levéltári és statisztikai adatokat elemző fejezetek aránya. Forrás tekintetében külön csoportként azonosíthatjuk az írott anyagokkal szemben inkább interjúkat, kérdőíveket vagy visszaemlékezéseket feldolgozókat (ilyenek Nagyné Batári Zsuzsanna vagy Gagyi József írásai), illetve a vizualitást központba helyező elemzéseket (Katharina Roters és Szolnoki József).

A források sokszínűsége miatt az alkalmazott kutatási módszerek is igen változatosak a kötetben, legtöbb esetben egyszerre többfélével, például helyszíni megfigyelést és levéltári kutatást,

vagy kép- és szövegelemzést egyaránt megvalósítanak. Kiemelkedőek még azok az összehasonlító elemzések, amelyek akár a városi, illetve vidéki lakások megítélésait és az általuk indukált életmódokat hasonlítják össze (a kockaház „a városi panel vidéki komplexitere” [53]), akár a központi befolyásolás, vagy az „alulról induló”, sok esetben preferencia által mozgósított változásokat elemzik („az építészeti jelenségek megértését szociálisan beágyazott vágyak és igények megvalósításaként” [80]). Ez a sokszoros összetettség azt is eredményezi, hogy egyben olvasva a könyvet az olvasóban akár a szerkesztetlenség benyomása is kialakulhat. Hiszen számos információ megismétlődik a tizennégy fejezetben (így például a kockaházak általános alapadatai), egyes források pedig akár szó szerint is újból előbukkannak. Ez alapján – és a tanulmányok változatos megközelítései miatt is – a kötetet elsősorban önálló fejezeteket lazán egybefogó kiadványnak kell tekinteni, semmint egyetlen kutatás átfogó bemutatásának. Amennyiben az egyes szövegeket önmagukban olvassuk és értékeljük, valószínűleg fel sem tűnnek olyan apróbb pontatlanságok, mint az (akár egyetlen dolgozaton belül is) eltérő módon jelölt idézett szövegek és források, az elgépelések, valamint a szövegek végén összesített forrásjegyzékek változatossága.

Tamáska Máté bevezető tanulmányában annak révén is kiemeli a könyv és a kutatási téma jelentőségét, hogy egyfajta „utolsó óra”-projektként definiálja azt. Hiszen noha további levéltári adatok azonosítását és feldolgozását nem fenyegeti semmi, azonban

a kockaházak eredeti formájukban történő vizsgálatára és az építetőkkel/építőkkel/első lakókkal interjúk készítésére már nem sokáig lesz lehetőség (36). Számos írás kitér a kötet születésekor megfigyelt állapotokra, például a mára egységes utcaképet adó kockaház sor megváltozott megítélésére (160), vagy a Lechner Tudásközpont 2019-es pályázati kiírására, amely mások mellett „a meglévő kockaházak felújításának, korszerűsítésének, tovább élésének lehetőségeit” (105) kívánta vizsgálni. A társadalmi változás visszafordíthatatlanságát emeli ki Gagyai József is a marosvásárhelyi Postarét kapcsán, amikor záró gondolatként leszögezi: „[A]z eltelt időt

azonban bizonyossá és szilárdá, társadalmi léptékben is történelemmé az változtatja, hogy az ezen, egy valamikori, postaréti gyerekzsúron, a kockaház előtti virágok között készült pillanatképen látható személyek közül már senki, senki sem lakik a Postarétten” (273). Ez az állítás azt is világosan jelzi, hogy a kockaház az építészek, etnográfusok és szociológusok mellett a történészek számára is jelenthet kutatási témát, amelynek fontos kiindulópontja lehet Tamáska Máté és Szolnoki Péter kötete. Így megvalósulhat a könyv célkitűzése: ahogy Germuska Pál és Ö. Kovács József fogalmaz előszavában, „remélhetően újabb kutatók ösztönzője lesz” (7).

Harlov-Csortán Melinda